

Derleyenler
MERYEM KORAY - AZİZ ÇELİK
Himmet, Fıtrat, Piyasa

İletişim Yayınları 2152 • Araştırma-İnceleme Dizisi 358
ISBN-13: 978-975-05-1756-3
© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2015, İstanbul

EDITÖR Ahmet İnsel
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Ahmet Şık
UYGULAMA Hüsni Abbas
DÜZELTİ Emre Bayın
DİZİN Birhan Koçak
BASKI ve CİLT Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
MERYEM KORAY - AZİZ ÇELİK

Himmet, Fıtrat, Piyasa

AKP Döneminde Sosyal Politika

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ: BİR DÖNEM BİLANÇOSU: “AKP VE SOSYAL POLİTİKA!”

MERYEM KORAY - AZİZ ÇELİK 7

AKP DÖNEMİ: NEO-LİBERALİZM, NEO-MUHAFAZAKÂRLIK, NEO-POPÜLİZM BEŞİĞİNDE SALLANAN SOSYAL DEVLET VE SOSYAL POLİTİKA

MERYEM KORAY 11

PIYASA VE MUHAFAZAKÂRLIĞIN ELİNDE ARAÇSALLAŞAN EĞİTİM

KEMAL İNAL 55

SAĞLIKTA NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜM VE HAK KAYIPLARI

OSMAN ÖZTÜRK 77

AKP DÖNEMİNDE İSTİHDAM, İŞGÜCÜ VE İŞSİZLİK

KUVVET LORDOĞLU - M. HAKAN KOÇAK 99

AK PARTİ DÖNEMİNDE İŞ HUKUKUNDA GÜVENCESİZLİĞİN KURUMSALLAŞMASI

MURAT ÖZVERİ 125

AKP DÖNEMİNDE SENDİKAL HAKLAR: SENDİKASIZ-GREVSİZ KAYNAŞMIŞ BİR KİTLEYİZ!

AZİZ ÇELİK 157

AKP İKTİDARINDA SOSYAL SİGORTALAR

RECEP KAPAR 195

AKP DÖNEMİNDE SOSYAL YARDIM

GÜLCAN URHAN - BETÜL URHAN.....229

2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ POLİTİKALARI: MUHAFAZAKÂRLIĞIN VE NEO-LİBERALİZMİN GÖLGESİNDE Mİ?

SANIYE DEDEOĞLU.....259

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN "ÇEVRESEL HASSASİYETİ İHYA" ETME POLİTİKALARI: YAPAR GİBİ YIKMAK

ÖRGEN UĞURLU.....279

AKP DÖNEMİ KENTLEŞME POLİTİKALARI VE KENTSEL DÖNÜŞÜM

BİNNUR ÖKTEM ÜNSAL.....301

KAYNAKÇA.....317

YAZARLAR.....333

DİZİN.....337

SUNUŞ: BİR DÖNEM BİLANÇOSU: “AKP VE SOSYAL POLİTİKA!”

MERYEM KORAY - AZİZ ÇELİK

2002’de tek başına iktidara gelmesinden başlayarak, ekonomi politikalarından siyaset ve demokrasi anlayışına; dış politikada izledikleri yoldan hukuk devletiyle ilgili uygulamalara; Kürtler; Aleviler gibi kimlikler ve farklılıklara ilişkin yaklaşımlarından laiklik anlayışlarına kadar birçok konuda birbirine oldukça zıt değerlendirmelere konu olan bir iktidar karşısındayız. Bir yanda toplumun en az yarısının desteğini aldığı seçim zaferleri yaşamış bir iktidar var, öte yanda hemen her alanda hedeflediği dönüşümlerle yoğun eleştiri ve kaygılara neden olan bir iktidar... Bugün gelinen noktada ise, AKP, kendine olan güveni artmış ve hedefleri doğrultusunda daha sakinmasız bir yol izlemeye başlamış görünürken, demokrasiden hukuk devletine, hak ve özgürlüklerden temel ilke ve değerlerine kadar birçok konuda gelişmelerden rahatsız ve gelecek açısından kaygı duyanlar artmakta.

Tartışmalı konulardan biri de, sosyal devlet ve sosyal politika açısından benimsedikleri yaklaşım ve uygulamalar. Söyleme bakılırsa, sosyal devletten yana bir söylem söz konusu; sosyal yardımlar açısından bir artış var; hatta Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı gibi bir kurumsallaşmaya gidilmiş durumda. Buna karşın, eğitimden sağlığa, çalışma yaşamından gelir dağılımı ve yoksulluğa, ekonomik büyüme ve çevre politikalarına kadar birçok alanda benimsenen anlayış ve uygulamaların doğurduğu kaygılar çok. Sadaka devleti gibi nitelermeler de az değil! Ne var ki, sosyal politikayla ilgili bu konu ve kaygılar hem daha az konuşulmakta hem daha çok konuyla doğrudan ilgili çevrelerle sınırlanmaktadır. Oysa, söylemler ve iddialar ne olursa olsun, artan işsizlik, iş cinayetlerine dönüşen iş kazaları, ağaç katline dönüşen baraj ve maden ocağı furyası, toplumda büyüyen adaletsizlik algısının ve da-

ha birçok sosyo-ekonomik sorunun arkasında sosyal politika anlayışı ve uygulamalarının yer aldığını görmek gerekiyor. Kısacası, ortada AKP dönemine ait bir sosyo-ekonomik bilanço var ve yalnız bir dönem değerlendirmesi yapmak için değil, aynı zamanda sosyal sorunlar giderilmeyip artarken bu dönem politikalarının anlam ve niteliklerinin sorgulanması nedeniyle de bu bilanço önemli. Bu derlemenin amacı da bu!

Bu irdelemeyi yaparken, kuşkusuz, her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de küresel kapitalizmin ve neo-liberal politikaların siyasal ekonomi veya sosyal politikalar üzerindeki dayatmalarını bir yana koyamayız. Örneğin bugün, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, Esping-Andersen’in sınıflamasına göre liberal sosyal devlet olarak adlandırılan ve en altta kalanlara (artukçı model) yardım etmeyi esas alan bir sosyal devlet anlayışının egemen olduğu söylenebilir. Hatta, kurumsallaşmış sosyal refah devletine sahip AB üyeleri içinde bile bu anlayışa doğru bir kayıştan söz edilebilir. Öte yandan Türkiye’de, sosyal devlet ilkesi ile sosyo-ekonomik hak ve özgürlükleri kabul eden 1961 Anayasası’ndan bu yana sosyal devlet olma açısından sorunlar ve eksiklikler olduğu da bilinmekte. Özetle, neo-liberalizmin Türkiye’ye özgü olmadığı ortada; popülizmle klientalizmin yalnız bugüne özgü değil, geçmişten bu yana süregelen hastalıklar olduğu da bir gerçek. Bu nedenle AKP dönemine ilişkin bu bilanço yaparken, tarihsel, toplumsal ve durumsal koşulların etkisini de dikkate almak gerekiyor.

Bunlar doğru; ancak AKP iktidarının sosyal politika açısından bir dönüşümü temsil ettiği de ortada; bu dönüşümünse, yukarıda değinilen koşul ve faktörler dikkate alınsa bile, büyük ölçüde AKP’nin siyasal-ideolojik zihniyeti çerçevesinde biçimlendiğine kuşku yok. Dolayısıyla bu zihniyetin ve sonuçlarının sosyal devlet ve sosyo-ekonomik haklar açısından anlamı ile toplumsal gelişme açısından niteliğinin sorgulanmasına ihtiyaç var. Böyle bir sorgulamanın sonunda, en başta, neo-liberal, neo-muhafazakâr, neo-popülist olarak kavramsallaştırabileceğimiz bu siyasal-ideolojik duruşun, sosyal politikaya, hem kendi istemlere doğrultusunda bir anlam kazandırma çabasında olduğunu hem söylem ve uygulama açısından bir iktidar aracı olarak kullandığını söylemek mümkün. Örneğin, sosyal devlet, sosyal politika gibi kavramlar bolca kullanılırken, altında sosyal hizmet ve yardımların toplandığı bir bakanlığa Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı adı verilmesi bile çok şey söylemekte. İlk yazı, bu nedenle, AKP’nin siyasal-ideolojik duruşunun çözümlenmesi ve sosyal politika anlayış ve uygulamaları açısından ne anlama geldiğinin sorgulanmasına ayrılmıştır.

Uygulamalara bakıldığında da, AKP iktidarının, sosyal politikaya sosyo-ekonomik haklar açısından bakmadığı, aksine sosyo-ekonomik sorunları hak konusu olmaktan çıkarma yönündeki dönüşümlere hız verdiği gö-

rülmektedir. Eğitim, sağlık, çalışma, sosyal güvenlik hakları, eşitlik, evre, sosyal politikanın konusu değildir; konu olan haklar değil, “mağduriyetler” hem de dip mağduriyetlerdir. Örneğin; gelir bölüşümündeki adaletsizlik ve yoksulluk, işsizlik ve iş güvencesizliği, çalışma koşullarının perişanlığı ortada; ancak, bunlarla ilgili ve etkin bir sosyal politikaya ihtiyaç olduğuna ilişkin bir belirti yok. Çalışma koşullarının acımasızlığı da, yalnızca ölümlerle biten iş kazalarından ibaret değil. Taşeronlaşmadan güvencesizliğe, ücretlerden sendikasızlaştırmaya uzanan gerçekler var ki, hepsi, toplum giderek ücretliler toplumuna dönüşürken iktidarın emeği “hak sahibi” olarak görmekten ne kadar uzak kaldığını göstermekte.

Öte yandan AKP döneminde, ilgili yazılarda da görüleceği gibi, sosyo-ekonomik haklara dayalı bir sosyal politikadan söz edilemezken, devleti, sosyal yardım devleti diye nitelemenin de g olduğu anlaşılmakta. Sosyal harcamaların yetersizliği gibi, sosyal yardımların keyfililiği de bunu gösteriyor. Ayrıca, eğitimde, sağlıkta, sosyal güvenlikte dönüşümler gerçekleştirilirken, yalnız sosyo-ekonomik hakların piyasa-malı haline getirilmesiyle yetinilmemekte; bu dönüşümlerle, hizmetler piyasalaşırken iktidar yanlısı zenginler yaratılması gibi bir amaç da kollarılmaktadır. Bir anlamda, sosyal politika araçları ile hem iktidarın sürdürülmesine hem neo-liberalizme hizmet edilmektedir. İlgili yazılarda, bunun örneklerini görmek mümkün.

Özetle, bu derleme ile, bir yandan sosyal politika alanında farklı uygulamaların irdelenmesi ve buradan çıkarılacak sonuçların değerlendirmesi amaçlanmakta, öte yandan dönemin ve uygulamaların siyasal-ekonomi açısından anlamı ve niteliğinin tartışması yapılmaktadır. Bu bilanço ve değerlendirmenin, AKP iktidarının anlayış ve uygulamalarına ilişkin eleştirel bir yaklaşımı içerdiğine kuşku yok; ancak, bu eleştirel yaklaşımın AKP’yi hedef almaktan önce, sosyo-ekonomik haklar açısından yaşadığımız kayıplara ve toplumda artan sosyo-ekonomik eşitsizliklere ilişkin duyarlılıktan hareket ettiğini de söylemek gerekiyor. Sosyo-ekonomik eşitsizliklerle sarmalanan, haklarını bilmekten ve kullanmaktan uzak kitlelerin, yalnız sosyal sorunlar değil, aynı zamanda siyasal ve demokratik yetersizlikler anlamına geldiği de biliniyor. Kısacası bu dönem bilançosu, sosyal sorunlar kadar benimsenen siyasal-ekonomiye de işık tutarken, ortaya çıkan sonuçları, yetersiz ve aksak demokrasinin hem bir sonucu hem bir nedeni olarak değerlendirmek gerekirken. Derlemedeki tartışmaları da, Türkiye ile ilgili tartışmalara daha geniş bir bakış açısı kazandırmak açısından anlamlandırmak mümkün.

AKP DÖNEMİ: NEO-LİBERALİZM, NEO-MUHAFAZAKÂRLIK, NEO-POPÜLİZM BEŞİĞİNDE SALLANAN SOSYAL DEVLET VE SOSYAL POLİTİKA

MERYEM KORAY

Bu yazı, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) 12 yılı geçen iktidar dönemi-ne, topluca bir bakış ve değerlendirme amaçlı. Sosyal politikaya ilişkin her konu başka bir yazıda ele alınacağından, burada, AKP'nin siyasal-ideolojik anlayışı ile bu anlayış içinde hayata geçen sosyal devlet ve sosyal politikanın anlamı ve nitelikleri üzerinde durmak istiyorum.

Bu çerçevede, ilk olarak, herkesin kendince yorumladığı kavramlar olan sosyal devlet anlayışı ve sosyal politika uygulamalarına bir açıklık getirmek gerekiyor; şu veya bu ülkeye ya da döneme ait anlayış ve uygulamaların değerlendirilmesi ya da eleştirisi, ancak netlik kazanan kavramlar üzerinden yapılabilir. Bu nedenle, ilk bölümde önce söz konusu kavramların varoluş koşulları ve bu koşullarda kazandıkları anlamı irdelemek, sonra Türkiye'de sosyal devlet ve sosyal politikanın ortaya çıkış ve gelişme koşullarını tartışmak gibi bir yol izleyeceğim.

İkinci bölümde, günümüze ve değişen koşullara değinmek istiyorum. Bugün karşılaştığımız kısıt ve sorunları yalnız neoliberal politikalarından söz ederek geçiştiremeyiz; çünkü, neo-liberalizmin arkasında yalnız ekonomik değil, siyasal-toplumsal-kültürel sisteme dönüşmüş bir "küresel kapitalizm" gerçekliği var ve neo-liberalizmden söz etmekle bunlar anlatılmış olmuyor. Küresel kapitalizm, devletin değişen rolü açısından da etken; emek mücadelerinin gerilemesinde ve kültürel meselelerin öne çıkmasındaki payı da çok; sosyal politikanın, haklar temelinde ilerlemek şöyle dursun, kapitalizmin başlangıcında olduğu gibi yoksullukla mücadele ve mağduriyet politikasına doğru gerilemesindeki rolü de büyük.

Üçüncü bölüm, 12 yıllık dönemde uygulanan politikaların nitelikleri-

ni ortaya çıkarabilmek açısından, AKP Hükümetinin siyasal-ideolojik anlayış ve politikalarının tartışılmasına ayrılmış durumda. Bu dönem politikalarının, bir yanda küresel kapitalizmin ve neo-liberal politikaların şiddeti ve savrukluğu, öte yanda AKP'nin neo-liberal, neo-muhafazakâr, neo-popülist olarak özetlenebilecek ideolojik-siyasal anlayışı çerçevesinde belirlendiği açık; her birinin başına eklenen bu “yeni” takısının açıklanmaya muhtaç yanları da epeyce.

Yapılan tartışma ve değerlendirmelere bir anlam kazandırmak açısından kullanılan kavramlarda netlik sağlanmasına ihtiyaç olduğuna göre, oradan başlayalım.

Sosyal devlet, sosyal politika ve 1961 sonrasında Türkiye uygulaması

Modern devlet için sosyal devletin temel bir ilke, sosyal politikanın da vazgeçilmez bir politika niteliğinde olduğu söylenebilir. 1980 sonrası sosyal devlete yönelik eleştiriler artmış, hatta bazı ülkelerde vazgeçiş noktasına gelinmiş olsa da, artan sosyal sorunlar nedeniyle özellikle demokratik rejimlerde sistemin meşruiyetinin sürdürülmesi açısından devletin oynadığı “uzlaştırıcı” rolden vazgeçilmesi kolay değil. Kuşkusuz, sosyal devlet anlamı ve uzlaştırıcılığının, birçok değişkene bağlı olarak zamana ve topluma göre değiştiği bir gerçek; bu gerçek sosyal devletle ilgili tartışmaları da tetiklemekte.

Sosyal devlet: Tarihsel-toplumsal bir çıktı ve jenerik bir kavram

Sosyal devletle ilgili tanım çok. Kimileri, sosyal devleti ontolojik bir yaklaşımla sosyo-ekonomik hakları anayasa ile güvence altına alan bir devlet formu olarak tanımlarken, kimileri, her demokratik toplumda karşımıza çıkan asgari refah örgütlenmelerinin bulunduğu devlete sosyal devlet demektedir (Daniel Wincott, 2003; 308). Böyle olunca, sosyo-ekonomik hakları meta olmaktan çıkarmayı amaçlamış bir devlet de, bütçesinden yalnızca yüzde 10 dolayında bir pay ayıran ve sosyal politika yerine sosyal yardımlara yönelik bir devlet de sosyal devlet diye anılabilmektedir.

Öte yandan anayasal düzenleme meselesi de sorunu çözmiyor. Çünkü sosyal devlet anayasal-normatif anlamda kullanıldığında da, farklı uygulamaları içeren geniş bir anlam ve uygulama yelpazesine sahip. Bu nedenle, kavramın jenerik bir kavram olduğunu kabul etmek kaçınılmaz. Öyle olduğu içindir ki, kavramdan vazgeçilmeksizin modellerin farklılaştırılması yoluna gidiliyor. Bu konuda oldukça kabul gören yaklaşım, Esping Andersen'in refah rejimlerini liberal, muhafazakâr, sosyal-demokrat model olarak sınıf-

laması (Gosta Esping-Andersen,1990). Bu sınıflamayı, Leibfried'in "Latin veya Akdeniz" modelini eklemesiyle dörde çıkarmak da mümkün (Stephan Leibfried, 1993; 139-143). Gerçekte ise, her modele özgü niteliklerin karışımından oluşan daha birçok modelden söz etmek mümkün. Hepsisi sosyal devlet ama nasıl bir sosyal devlet?

Bunun gibi, sosyal politikayı da kapitalizmin ilk dönemindeki yoksulluk yasalarına, hatta daha önceki dönemdeki kilise, aile, hayırsever kuruluşlar gibi toplumun yoksula karşı ahlaki sorumluluğunu yansıtan uygulamalara kadar uzatmak mümkün. Ancak modern anlamda sosyal politikadan söz ederken, toplumdan ve gönüllülüğten devlete geçen bir dayanışma anlayışı ile ahlaki dayanaktan hak temeline geçen bir kopuştan söz etmek kaçınılmaz. Modern anlamda sosyal politika, insan hakları ve demokrasinin gelişmesine dayalı olarak gelişen, devletin toplumu bütünleştirme hedefiyle (uzlaşmasıyla) ilgili ve toplumun çeşitli kesimlerine ve farklı sorun alanlarına yönelik bir politika olarak tanımlanabilir (Meryem Koray, 2012; 36-37) Bu nedenle, sosyal politikayı, "sosyal ve politik düzenin, demografik, ekonomik, politik, sosyal, kültürel, kurumsal bir bütünlük olan 'toplumsal projenin' (societal project) bir parçası" (Joop M. Roebroek, 1993; 124) olarak düşünmek de mümkün. Bu bütünleşme projesinin nasıl bir seyir izleyeceği ise, küresel sistemden toplumsal değişkenler ve siyasal iktidarlara uzanan birçok etmen kümesi içinde belirlenmekte.

Ortaya çıkan anlayış ve uygulama farklılıklarını açıklayabilmek için, sosyal devlete ontolojik açıdan bakmak ve birçok tarihsel-sosyal gelişmenin *ürünü/çıktısı* olarak biçimlendiğini dikkate almak doğru bir başlangıç olabilir. Örneğin; Batı Avrupa'da ortaya çıkışında, ulus devletlerin inşası, insan hakları ve demokrasinin varlık kazanması, artan sefalet, biriken sorunlar ve koca bir yüzyılı kapsayan işçi hareketi; arkasından gelen İkinci Dünya Savaşı ve buradan alınan dersler; Avrupa'nın yarı başında yükselen Sosyalist Blok; liberalizmin getirdiği krizler ve Keynesyen ekonomi politikalarına geçme gereği gibi birçok etmenin varlığından söz edilebilir. Ortaya çıkışındaki bu etmen ve beklentiler, sosyal devletin anlamı ve işlevi konusunda bazı niteliklere de işaret etmekte.

Bu etmenler kümesinin etkileşimi sonucunda oluşan sosyal devletin, en başta, kapitalizm ve demokrasi, emek ve sermaye arasındaki uzlaşmanın ürünü ve aracı olarak önem kazandığını söylemek gerekiyor. Bu nedenle modern sosyal devlet ve sosyal politika demokrasiden ayrı düşünülemez gibi sınıfsal ilişkilerden bağımsız olarak da düşünülemez.

İkinci olarak, böyle bir uzlaşmaya ihtiyaç duyulmasının, bir yandan taraflar arasında göreceli de olsa toplumsal-siyasal güç dengesinin varlığına, öte yandan bu uzlaşmadan beklenen yararlarla bağlı olduğu unutulamaz. Dolayısıyla

sıyla, kapitalizmi hem emeğin hak ve ihtiyaçlarını dikkate almaya zorlamak hem toplumcu politikalar üretebilmek için, öncelikle taraflar arasında göreceli de olsa denge sağlayacak toplumsal-siyasal güçlerin varlığını (güç ilişkilerini) hesaba katmak gerekir (Walter Korpi, 1978; 40; Esping-Andersen, 1990; 11). Bir anlamda, demokratik araçlar ve sosyal devletin kapitalizmi az veya çok “dönüştürme” gücü, geniş anlamda¹ emeğin sosyal-siyasal gücüy- le ilgili. Sosyo-ekonomik güç ilişkileri dengesizleştiğinde ise, emek-sermaye çatışmasının siyasete tahvili yetersiz kaldığı gibi, sosyal devlet temelinde uzlaşmanın anlamı ve niteliği de yetersiz kalacak ve kapitalizmin demokrasiyle uzlaşmasının yolu büyük ölçüde popülizmden geçecektir.

Üçüncü olarak, sosyal devletin varlığı ve gelişimi açısından en anlamlı kriter, sosyo-ekonomik hakların konumu olabilir. Sosyal devlete büyük ölçüde hukuki zemin kazandıran sosyo-ekonomik hakların kabulü olduğu gibi, sosyal devlet anlayışını farklılaştıran kriter de sosyo-ekonomik haklara ilişkin yaklaşımdır. İlkel olarak sosyal devletten beklenen sosyo-ekonomik hakları piyasa dışına (metasızlaştırma-demodification) çıkarması olmakta (Esping-Andersen, 1990; 21), modeller arasındaki asıl farklılık da, bu hakların piyasa dışına çıkarılmalarının ölçüsünden/düzeyinden gelmektedir.

Dördüncü olarak, sosyal devlet ve sosyal politika, kapitalist sistem ve demokratik toplumda bir uzlaşma aracı olduğuna göre, uzlaşmanın temel niteliğinin ülkedeki siyasal ekonomiyle biçimlenmesi, onun bir yansıması olması kaçınılmaz. Burada, ekonomi yerine, ekonomi politik (siyasal iktisat) kavramının daha doğru bir kullanım olduğunu, kullanımından vazgeçilmesinin arkasında ise liberal iktisat düşünürlerinin payını hatırlatmakta yarar.² Bugün ise, ekonomi teknik bir konuya dönüşmekte ve siyasetten ayrı düşünülmesi istenmektedir. Oysa kapitalizm hala devletle büyümekte; ancak, küresel nitelik alıp ulus devletten ve emekten bağımsızlaştıkça, siyasal-ideolojik egemenliğini yoğunlaştırdığından, gelir bölüşümünde siyasal yoldan görece bir adalet sağlanmasına bile rıza göstermekten uzaklaşmaktadır.

1 Bu çalışmada işçi yerine çok zaman emek terimini kullanmayı yeğledim. Çünkü, gelirini emek üzerinden kazanan ve işçi olarak nitelendirilmeyen çok geniş kesimler var; günümüzde ise, maddi ve gayri-maddi emek olmak üzere emeğin çok daha çeşitlendiği bilinmekte. Öte yandan emek derken, yalnız örgütlenmiş emeği değil, işsizler ve örgütlenmekten uzak kalan geniş yığınları kapsayacak biçimde kullandığımı da söyleyebilirim.

2 İşıya Üşür, Aristo'dan Marx'a kadar ekonomi politik kavramının anlamını ve tarih içinde geçirdiği değişimi incelerken, bu kavrama günümüzde itibar edilmemesinin anlamı konusu da açıklık kazanıyor. (Ekonomi Politik: Zarif mezar taşları?, Praksis, s. 211-238, 2003), “Modern (kapitalist) bir toplumda üretim ve bölüşüm ilişkilerinin bütünüün ifade eden ve yalnız ekonomik değil toplumsal ilişkileri de içeren anlamıyla ekonomik politik teriminden kaçınılırken, bunun, özellikle ekonomi-siyaset arasındaki ilişkilerin örtülmesi açısından bir işe aradığına da kuşku yok. Kapitalizmin devletle büyüdüğü gerçeği düşünülürse, hem ekonomi politika kavramında ısrar etmenin hem devletin üretim ve bölüşüm ilişkilerinde üstü örtülen rolü üzerinde durmanın gerekliliği ortadadır.